

CÂHİLİYE DÖNEMİ AYDINLARININ İSLÂM'A KARŞI TUTUMLARI

YRD. DOÇ. DR. ŞAKİR ÇÖZÜTOK *

İslâm dininin Arap yarımadasında hemen hemen her alanda yeni bir hareketlenme meydana getirmesi, çeşitli bakış açılarına göre ele alınmış ve farklı yorumlar yapılmıştır. Biz de bu araştırmamızda İslâm'ın zuhuru esnasında, tebliğe muhatap olan bölgelerdeki Arap toplumunun elit tabakasında yer alan şâir, hakim ve okur-yazar kimselerin İslâm dinine yaklaşımlarını ve tavırlarını incelemek istiyoruz. Zaman zaman o günkü toplumunda câhillerin ve hiç bir sosyal statüye sahip olmayanların Resûlüllah(s.a.v.)'e iman ettiklerini ileri süren iddialarla karşılaşmak mümkün olduğundan, aynı zamanda bu tür iddiaların tarihin gerçekleriyle bağdaşıp bağdaşmadığını gözler önüne sermeye çalışacağız.

İslâm'dan önceki Arap toplumunun hayat anlayışını ortaya koymak üzere "Câhiliye" kavramı müslümanlarca en uygun ifade olarak benimsenmiştir. Câhiliye dönemindeki aydınların¹ İslâm'a karşı tavır ve tutumlarını veya bir başka ifade ile İslâm'ı ilk kabul edenlerin içerisinde söz konusu câhiliye aydınlarının ne kadar yer aldıkları meselesini ele alırken, öncelikle İslâm'ın intişarından evvel bütün genişliğiyle Arap yarımadasının ve esas itibarıyla İslâm'ın ilk muhatap olduğu toplum olan Mekke ve Medine halkının sosyal yapısı, dînî hayatı ve eğitim

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

¹ Aydın kelimesi genelde aydınlanma dönemi ile ilgili bir kavram olmakla ve günümüzde değişik manâlar yüklenmekle beraber, biz bu kelimeyi özellikle câhiliye dönemindeki okur yazar kesimle birlikte hukemâ denilen bilge insanlar ve şâirler için kullanmış olacağız.

durumunu gözden geçirmekte konunun anlaşılması açısından fayda görüyoruz.

Genel Manzara

Araplar, yerleşim alanları esas alınarak iki sosyal yapıda mütalâa edilebilir. Bunların bir kısmı çölde yaşayan, bedeviler;² diğerleri ise, genellikle şehirlerde yaşayan hazerîlerdi.³ Yerleşim alanlarının belirlendiği bu iki sosyal statünün yanında Araplar, toplumdaki konumlarına göre hür, köle ve mevâlî diye üç ayrı statüyü daha benimsemişlerdi. Hürler, aile veya kabile cemiyetleri halindeydi. Toplumun en itibarlı insanlarını bunlar teşkil ederlerdi. Ticaret, ziraat ve eğitim gibi toplum hayatının idamesi için gerekli olan imkânlardan yararlanma hakları da mevcuttu. Esirler olarak nitelendirilen kimseler köle ve câriyelerden oluşurdu. Bunlar tıpkı ticarî bir mal gibi muamele görürlerdi. Hiç bir ferdî veya toplumsal hakları yoktu. Mevâlî ise, hürriyetlerine kavuşmuş köle ve câriyelere denirdi; köleler gibi alınıp satılmazlardı; ama hür biriyle de evlenemezlerdi.⁴

Arap toplumunda soy itibarıyla üstün olan kabile ileri gelenleriyle birlikte kâhinler, şâirler ve savaşlarda kahramanlık gösterenler de toplumda iyi bir statüye sahip idiler ve büyük bir itibar görürlerdi.

Eğitim ve öğretim açısından o günkü topluma baktığımızda ise, hiç de iç açıcı olmayan bir manzarayla karşılaşırız. Gerçi genelde o zamanlarda ilim, gerek Batı âleminde ve gerekse Doğu'da bir duraklama dönemine girmişti. Bununla birlikte özellikle Araplar'ın yaşadığı bölgelerde eğitim açısından önemli gelişmelerden söz etmek pek mümkün olmamaktadır. O günkü Arap toplumunda bilinen şeyler genellikle sosyal hayatı

² Muhammed b. Muhammed Ebu Şeybe, *es-Sîretu'n-Nebeviyye fî Dav'il-Kur'ân ve's-Sünne*, Daru'l-Kalem, 2. Bsk., Dımaşk, 1992, c. 1, s. 98; Ayrıca bkz: Muhammed Atiyye el-Ebraşî, *et-Terbiyyetu'l-İslâmiyye ve Felâsifetühâ*, 3. Bsk., Mısır, 1975, s. 6

³ Ebu Şeybe, *a.g.e.*, c. 1, s. 98

⁴ Mücteba Uğur, *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yay., İstanbul, 1980, s. 6

çevreye uydurmak zaruretinden doğan basit bilgilerdir. Kabile asabiyetine önem verdiklerinden neseb ilmine; sık sık savaşmalarından dolayı da savaş aletleri ile ilgili bazı bilgilere sahip idiler.⁵

Araplar'ın, câhiliye dönemi denilen bu zaman zarfında ortaya koydukları en önemli gelişme şiir, nesir ve hitâbet gibi Arap edebiyatı üzerinde merkezleşmeleridir.⁶ Muhammed Fehmi'nin de belirttiği gibi şâirler ve hatipler, şiir ve söylevlerinde güzel ahlâk, iyilik severlik, diğergamlık gibi duygulara çok yer vererek ileride İslâm'ın getirdiği güzel ahlâkı kabul etmeleri için kabiliyet ve istidatları hazırlayarak uygun bir ortamın meydana gelmesinde önemli katkıları olmuştur.⁷

İlmî gelişmeler bakımından konuyu ele alan A. Adnan Adıvar, söz konusu dönemi şöyle tasvir etmektedir: “İslâm dininin teessüsü zamanında, Araplar'ın din ile beraber medeniyet âleminde getirebilecekleri ancak her türlü tasarrufa müstait ve asırlarca ilmin dili olmağa namzet arapçadan başka bir şeyleri yoktu. İslâm'dan evvelki ve İslâm'ın başlangıç devirlerinde Araplar arasında ilme ait bir şey bulmak pek kabil değildir. Ancak eski şiirlerinde hayvanların, otların ve taşların tavsifine tesadüf olunurdu. Fakat bunlara tabii ilmî kıymet verilemez.”⁸

Gerçekten ilme ait önemli kaynaklara sahip olamayan Araplar, ilmî yönelişlere dâir bir teşebbüsün içerisine de girmiş değillerdir. Zirâ onların yaşadığı bölgelerde ilim adına temayüz etmiş merkezler mevcut değildi. Yalnız kendilerine yakın muhitlerde isim yapmış ilim merkezleri vardı. Bunların başında Mısır'ın İskenderiye şehrinde bulunan ve pek çok ilmî gelişmelere imza atmış meşhur İskenderiye okulu gelmektedir. Yine Bağdat'a çok yakın olan Cindişapur hastahanesi bünyesinde

⁵ El-Ebraşı, *a.g.e.*, s. 8

⁶ Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Terc: Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul, 1983, s. 89

⁷ Müderriszâde Muhammed Fehmi, *Tarih-i Edebiyat-ı Arabiyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, h. 1332, c. 1, s. 19

⁸ A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. 80, 81

verilen tıp eğitimini de zikretmemiz gerekmektedir. Resûlullah (s.a.v.)'in çağdaşı ve hemşehrisi olan Hâris b. Katâde de tıp eğitimini burada alanlardan biridir.⁹

İslâm'ın intişarından önce eğitim ve öğretim açısından özellikle İslâm'ın ilk temas kurduğu bölge olan Hicaz'da isim yapmış eğitim kurumlarına rastlanmadığı gibi, ciddî bir eğitim faaliyetinden de söz edilmemektedir. Bu sebeple İslâm dininin ilk ortaya çıktığı yer olan Mekke ile daha sonra genişleme imkânı bulduğu Medine'de okuma ve yazma bilenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmezdi. Araplar her ne kadar okuma ve yazmaya tamamen kayıtsız kalmış değillerse de, bu hususta özel gayret gösterdiklerini söylemek oldukça zordur. Genellikle ticaretin yoğun olduğu bölgelerde okuma ve yazma ile ilgilenmeleri ise, dikkat çekecek derecede değildir.

İslâm'ın ilk intişar ettiği bölgelerde yaşayan Araplar, iyi yüzen, güzel ok atan ve okuma-yazmayı bilen şahıslara "kâmil" lakabını takarlardı.¹⁰ Araplar'ın özellikle okuma ve yazma bilenleri "kâmil" kimse olarak görmeleri, onların yazıyı okuyup yazabilenlere itibar ettiklerini göstermektedir. Ancak okuma ve yazma oranının düşük olması, Araplar'ın içinde buldukları şartların yazıya fazla ihtiyaç göstermediğine yorumlanabilir.

İslâm'ın intişarı esnasında câhiliye aydınlarının yaklaşımını ele alırken, okuma ve yazma bilenlerin dışında, o günkü toplumda "hakim" diye anılan ileri görüşlü ve hikmetli sözler söyleyen bilge kimselerle birlikte, şâirlerin de önemli bir mevkiye sahip olduklarına şahid olmaktayız. Bundan dolayı

⁹ Mâcîd Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev: Kasım Turhan, İklim Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1992, s. 11; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*, Çev: Nabi Avcı, Kasım Turhan, Ahmet Ünal, İnsan Yay., İstanbul, 1991, s. 88; Adıvar, *a.g.e.*, s. 78, 79

¹⁰ Muhammed İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut, Ts., c. 3, s. 613; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Ez-Zehbî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Tah: Şuayb el-Arnaut, Müessesetu'r-Risale, 7. Bsk., Beyrut, 1990, c. 1, s. 274; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cebbar el-Belazurî, *Futuhu'l-Buldan*, Tah: Abdullah Uneys et-Tabba' ve Ömer Uneys et-Tabba', Müessesetu'l-Mearif, Beyrut, 1987, s. 663

hakimler ve şâirlerin bu dine duydukları ilgi, teveccüh ve tutumlarını da incelememiz gerekmektedir. Zirâ o günkü toplumun öncüleri genelde bu saydığımız zümrelerdi. Dolayısıyla söz konusu kesimin İslâm'a karşı tavırlarını ortaya koymak, aynı zamanda ilk iman edenlerin eğitim seviyesini tespit etmek mânâsına da gelecektir.

Elbette toplumda öncü kimseler sadece bu kesimlerden ibaret değildi. O günün Arap toplumunda nüfuzlu ve itibar sahibi başka zümreler de vardı. Bunlar soylu aileden olanlar ile zengin kimselerdi. Ancak, Watt'ın da belirttiği gibi Araplar'ın sahip oldukları ekonomik hayat, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) yaşayışı, getirdiği dinin tebliği ve uyguladığı eğitim açısından ayrı bir faktör olarak gözönünde tutulacak kadar önemli bir yer teşkil etmezdi.¹¹ Bu sebeple zenginleri ve soylularını şimdilik konumuz dışında tutarak, yalnızca bilgili kimseler olarak gördüğümüz şâir, hukemâ ve özellikle okur-yazarları incelemeye çalışacağız.

Câhiliye döneminde ve özellikle İslâm'ın zuhuru esnasında toplum içinde etkili şâir ve hakimler ile ilgili elimizde yeterli kaynak ve malzeme bulunmaktadır. Ancak bunlardan hangilerinin İslâm'a karşı tutundukları tavırları incelediğimiz takdirde konumuzu aydınlatmış olacağız? Bu soruya cevap vermek kolay olmamaktadır. Zirâ önemli şâir ve hakimlerin kimler olduğu hususunda gerek o günkü Araplar ve gerekse konuyu sonradan araştıran ilim ehli tarafından tam bir mutabakat sağlanamadığından, bu şahısları birer birer ele alıp İslâm'a karşı tutumlarını gözden geçirmek pek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple o gün için meşhur olmuş şâir ve bilge kimselerden bir kaç kişinin tutumlarını vermek suretiyle, genel bir bilgi elde etmeye çalışacağız. Ancak konunun tamamen vuzuha kavuşması için özellikle (Hz. Peygamber döneminde İslâm'a ilk muhatap olan beldeler oldukları için) Mekke ve Medine'de okuma ve yazma bilenlerin sayısını tespit etmek ve tavırlarını ortaya

¹¹ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, Çev: M. Rahmi Ayas, Azmi Yüksel, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1986, s. 11.

çıkarmak mümkün olduğundan, öncelikle okur yazar kesimin İslâm'a karşı tavır ve tutumlarının ne olduğu hususu konumuzun anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Bu sebeple konumuzun mihverini okur yazar kesimin belirleyeceğini ifade ettikten sonra, konu ile ilgili tarihi bilgilere göz atabiliriz.

Şâirler

Câhiliye şâirlerinin toplumda yüksek bir mevkileri vardı. Bu mevki neredeyse nübüvvet veya sihirbazlığa yakın bir konumu ifade ederdi. O günkü toplumun şâirlere olan saygı ve ihtiramlarından dolayı Araplar, aralarında şöhret bulmuş şâirlerin şiirlerini altın suyuyla yaldızlanmış harflerle yazarak kutsal bildikleri Kâbe'nin duvarlarına asmaktaydılar.¹² Hatta bazı tarihçiler, câhiliye dönemi Araplar'ının kendi putlarına secde ettikleri gibi, şâirlerin Kâbe duvarına asılı olan şiirlerine de secde ettiklerini bildirmektedirler.¹³ Yalnız başına bu bilgi bile, söz konusu dönemde şâirlerin toplum içindeki itibarlarını ifadeye kâfi gelmektedir.

Arap şâirlerinin en meşhurları, şiirleri altın harflerle yazılmış olarak Kâbe'nin duvarına asılan yedi kimsedir.¹⁴ Bu şâirler, "Muallakatu's-Seb'a" sahibi diye anılmaktadırlar.

Arap Edebiyatı tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre, Muallakat sahiplerinden yalnızca ikisi yani Züheyr b. Ebî Sulmâ

¹² Hanna el-Fahurî, *el-Câmi' fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, Daru'l-Ceyl, 1. Bsk., Beyrut, 1986, s. 126.

¹³ Mustafa Sadık er-Rafi'î, *Tarihu Adabi'l-Arab*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 4. Bsk., Beyrut, 1974, c. 3, s. 183.

¹⁴ Muallakat şâirlerinin isim ve sayılarıyla ilgili Arap edebiyatı tarihçileri arasında görüş ayrılığı mevcutsa da, genellikle aşağıdaki isim ve rakamlar araştırmacılarca en muteber görülenleridir. Bu şâirler şunlardır: Umr'u'l-Kays b. Hucr el-Kindî (d. 500/öl. 540), Tarfa b. Abd el-Bekrî (d. 543/öl. 569), Züheyr b. Ebi Sulma el-Muznî (d. 530/öl. 627 ?), Lebid b. Rabi'a el-Amirî (d.560/öl.h.41- m.661), Amr b. Külsüm et-Tağlibî (öl.600), Antere b. Şeddad el-Absî (d.525/öl.615), Haris b. Hillize el-Yeşkerî (öl.570). Konu ile ilgili değişik bilgiler için bkz: Carl Brockelman, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, Arapça'ya Terc: Abdulhalim en-Neccar, Daru'l-Mearif, 5. Bsk., Beyrut, Ts., c. 1, s. 67 vd.

el-Muznî ile Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî İslâm'ın zuhuruna yetişmişlerdir. Bu iki şahıstan sadece Lebîd b. Rebî'a 629 yılında müslüman olmuştur.¹⁵ Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın İslâm'a karşı takındığı tavır hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Brockelman'ın verdiği bilgiye göre bu zat, Resûlüllah (s.a.v.)'in peygamberlik dönemine yetişmeden vefat etmiştir.¹⁶ Şâyet bu bilgi doğruysa, o zaman Muallakat sahiplerinden yalnızca Lebîd'in İslâm'ın zuhuruna yetiştiğini ve bilâhare müslüman olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Muallakatü's-Seb'a sahibi şâirlerin dışında göze çarpan bir kaç sima daha zikretmek gerekirse, bunlardan biri Mütemmim b. Nuveyre b. Cemre'dir. 530 yılında doğan Mütemmim, hem câhiliye ve hem de İslâm dönemini idrak etmiş ve müslüman olmuş şâirlerindedir.¹⁷ Diğer meşhur şâirlerden biri Hassân b. Sâbit'tir. Aslen Medine'lidir ve Hazrec kabilesindedir.¹⁸ İslâm'ı idrak ettikten sonra müslüman olmuştur.¹⁹

Kezâ câhiliye döneminin önemli şâirlerinden bir başkası da Kays b. Hâtim el-Evsî'dir. Medine'li olan bu şâir İslâm'ı idrak etmiş, fakat müslüman olmadan 612 yılında ölmüştür.²⁰ Bayan şâirlerden en meşhuru Hünsâ diye bilinen Tumadir binti Amr b. Şerîd es-Sulemî'dir. Hünsâ, ömrünün sonlarına doğru

¹⁵ Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 280

¹⁶ Züheyr hakkında, yüzü aşkın bir yaşta iken Resûlüllah (s.a.v.)'e mülaki olduğu şeklindeki rivâyetlerin doğru olmadığı şeklindeki Brockelman'ın görüşü için bkz: Brockelman, *a.g.e.*, c. 1, s. 95

¹⁷ Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 432; Brockelman, *a.g.e.*, c. 1, s. 163

¹⁸ Corci Zeydan, *Tarihu Edebi'l-Lugati'l-Arabî*, Daru'l-Hilal, Kahire, Ts., c. 1, s. 150

¹⁹ Hassan b. Sabit, rivâyetlere göre yaklaşık altmış yıl câhiliye döneminde ve altmış yıl müslüman olarak yaşamıştır. Hicrî 54 / m. 674 yılında vefat ettiği rivâyet edilir. Bkz: Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hakim, *Hakim, Müstedrek alâ Sahihayn*, Tah: Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Bsk., 1990, c. 3, s. 553; Şavki Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî, Asru'l-İslâmî*, Daru'l-Mearif, 10. Bsk., Kahire, Ts., c. 2, s. 77; Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 413

²⁰ Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 226; Zeydan, *a.g.e.*, c. 1, s. 130; Brockelman, *a.g.e.*, c. 1, s. 114

müslüman olmuştur.²¹ Burada kendisinden söz edeceğimiz bir başka önemli şâir ise Ebu Zueyb Huveylid b. Hâlid el-Huzelî'dir. Câhiliye döneminin tanınan şâirlerindendi. İslâm'ı idrak etti ve müslüman oldu.²²

Yine Ebu Leylâ Abdullah b. Kays b. Ca'da b. Ka'b b. Rabî'a da câhiliye döneminde şöhret yapmış şâirlerdendir. İslâm'ı idrak eden Ebu Leylâ, müslüman olmuştur.²³ Meşhur Kasîdetu'l-Burde sahibi tanınmış şâir Ka'b b. Züheyr de İslâm'ı idrak edip müslüman olduktan sonra söz konusu kasideyi îrâd etmiştir.²⁴

Görüldüğü gibi, câhiliye döneminde isim yapmış şâirler İslâm'a karşı ilgisiz kalmamışlar; bilakis pek çoğu İslâm'ı kabul etmek suretiyle yeni dîne büyük bir alâka duyduklarını ortaya koymuşlardır.

Bilgeler (Hukemâ)

Câhiliye döneminde, Arap kültürünün gelişmesinde ve toplumu yönlendirmede hukemânın mühim bir rol üstlendiklerini görüyoruz. İslâm'ın zuhuruna yakın dönemlerde yaşamış bilge kimseler olan ve o günkü toplumda "hukemâ" diye isimlendirilen önemli şahsiyetlerden bir kaçını da zikredecek olursak; ilk olarak Eksem b. Sayfî'yi anmamız gerekmektedir. Câhiliye döneminin en meşhur "hakim"lerindendi. Dönemin İran Meliki Nûşirevân, kendisini görüp dinledikten sonra:

²¹ Hünsâ'nın kendisi Necdlidir. Arab edebiyatı ile iştigal edenler kendisinden önce ve de sonra O'ndan daha güzel şiir söyleyen bir bayan şâirin gelmediğinde adeta ittifak etmişlerdir. 575 yılında dünyaya gelen Hünsâ, (h.44) 664 yılında vefat etmiştir. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 290

²² Ebu Zueyb Huveylid b. Halid el-Huzelî 648 (h. 28) yılında vefat etmiştir. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 415

²³ Ebu Leyla, uzun bir ömür sürerek 699 (h. 80) yılında vefat etmiştir. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 416

²⁴ Brockelman, *a.g.e.*, c. 1, s. 156. Bu şahısların dışında pek çok şâir müslümanlığı seçerek yeni dine karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Bir örnek teşkil etmesi açısından müslümanlığı seçmiş on câhiliye dönemi şâiri için bkz: Brockelman, *a.g.e.*, c. 1, s. 168 vd.

“Araplar’ın içinden bundan başkası olmasa da bu kâfi gelirdi” demekten kendini alamamıştır. Müslüman olmak için Medine’ye gelmek üzere yola çıkmış, ancak yolda iken vefat etmiştir.²⁵ Önemli bir başka şahsiyet ise Kus b. Saîde el-İyâdî’dir. Yemen’in Necran bölgesinde Adnan kabilesindedir. Hristiyan idi ve bazı rivâyetlere göre aynı zamanda râhipti. Ukkaz panayırına gelir, önemli nutuklar îrâd ederdi. Nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) bir defasında Allah’a ibadete ve zühde dâir veciz sözlerini dinledikten sonra kendisini övmüştür.²⁶

Ümeyye b. Ebî Salt da, hem şâir ve hem de hükemâdan sayılırdı. Aynı zamanda okuma ve yazma da bilen bu şahsı, ileride okuma ve yazma bilenlerle birlikte ele alacağımızdan, burada kendisinden söz etmeyeceğiz. Bunun yanında Amr b. Ma’di Kerbu’z-Zübeydî de meşhur bilgelerdendir. Yemen’in ileri gelenlerindendi. Bilâhare müslüman olmuştur.²⁷

Ayrıca Yahudiler’in ileri gelenlerinden ve aynı zamanda ilim sahibi biri olarak temâyüz eden Abdullah b. Selâm’dan da “hukemâ”dan biri olarak bahsetmemiz gerekmektedir. Döneminde önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Abdullah b. Selâm, Resûlullah (s.a.v.) Medine’ye hicret ettiği esnada henüz Ebu Eyyub el-Ensari’nin evine yeni yerleştiği sıralarda gelip müslüman olmuştur.²⁸

²⁵ Ekrem b. Sayfî, Müslüman olmak için Medine yolunda iken hicri 9, miladi 630 yılında vefat etmiştir. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 125,126

²⁶ Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 124,125

²⁷ Tebuk seferi dönüşünün hemen akabinde Resûlullah (s.a.v.) ile karşılaşmış hicri 9 tarihinde kabilesiyle birlikte müslüman olmuştur. Sonra irtidat etmiş, bir müddet sonra yeniden müslüman olmuş ve İslâm adına savaflara katılmıştır. Hicri 23, milâdî 643 senesinde vefat etmiştir. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 126

²⁸ Ebu’l-Fida İsmail el-Hafız İbni Kesir, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Tah: Mustafa Abdulvahid, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, 1986, c. 2, s. 295

Okuma ve Yazma Bilenler

Belâzûrî, İslâm'ın zuhuru esnasında, Mekke'de toplam on yedi kişinin okuma ve yazma bildiğini nakleder.²⁹ Belâzûrî'ye göre okuma ve yazma bilen şahıslar şunlardır: **Ömer b. Hattâb**, Ali b. Ebî Tâlib, **Osman b. Affan**, Ebu Ubeyde b. Cerrah, **Talha b. Ubeydillah**, Yezid b. Ebî Süfyan, **Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rabî'a**, Hatib b. Amr, **Ebu Seleme b. Abdilesed el-Mahzumî**, Eban b. Said b. As b. Ümeyye, **Hâlid b. Said b. As b. Ümeyye**, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh el-Âmirî, **Huveytib b. Abduluzza el-Amirî**, Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye, **Cuheym b. Salt** ve Alâ b. Hadramî.

Belâzûrî'nin verdiği bu isimlere bir kaç ilâve daha yapmamız gerekmektedir. Zîrâ tarihî kaynakların âdetâ ittifakla bildirdiklerine göre, bu dönemde **Varaka b. Nevfel**, Arap yazısının yanında, çok güzel yazıp okuyacak derecede İbrânîce'ye de vâkıftı.³⁰ Kezâ Hz. **Ebubekir** (r.a.)'ın da okuma ve yazma bildiği gözden uzak tutulmamalıdır. Çünkü hicret esnasında kendilerini tâkip eden Suraka b. Mâlik'e, Resûlüllah (s.a.v.) tarafından verilen emânı bizzat Hz. Ebubekir (r.a.) yazmıştı.³¹ Hz. Ebubekir (r.a.)'ın daha sonraları Resûlüllah

²⁹ Belazurî, *a.g.e.*, s. 660. Bu konuda kaynakların büyük çoğunluğu Belazurî'yi referans gösterirler.

³⁰ Ebu'l-Fida İsmail el-Hafız İbni Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, c. 3, s. 3; Ez-Zehabî, *Siyeru A'lam*, c. 2, s. 115; Abdurrahman es-Suheyli, *er-Ravdatu'l-Unuf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbni Hişam*, Tah: Abdurrahman el-Vekil, Daru'l-Kutubi'l-Hadis, 1. Bsk., Kahire, 1967, c. 2, s. 382; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbakrî, *Tarihu'l-Hamis fi Ahvali Enfesi Nefis*, Müessesetu Şa'ban, Beyrut, Ts., c. 2, s. 282; İzzuddin Ebu'l-Hasan İbnu'l-Esir, *Ubdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1989, c. 6, s. 82; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşahir ve'l-A'lam (es-Sîretu'n-Nebevi)*, Tah: Ömer Abdusselam Tedmurî, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 2. Bsk., Beyrut, 1989, c. 1, s. 118; Mustafa Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Şâmil Yay., İstanbul, 1989, c. 3, s. 12

³¹ İbn Hadida Ebu Abdillah Muhammed b. Ali, *Misbahu'l-Madî fi Küttâbi'n-Nebîyyi'l-Ümmî ve Rusulihî ilâ Muluki'l-Ard min Arabî ve Acemî*, Yazma, Süleymâniye Küt., Damat İbrahim Paşa Böl., No: 407, h.

(s.a.v.)'e kâtiplik yaptığı da çok iyi bilinmektedir.³² Bu bilgiler de o dönemde Hz. Ebubekir'in (r.a.) okuma-yazma bildiğini göstermektedir. Yukarıda Suraka b. Mâlik ile ilgili zirkredilen emânın yazılması hususunda, bazı kaynaklarda Resûlullah (s.a.v.)'in emir buyurması üzerine **Âmir b. Führeyre**'nin yazdığı da kaydedilmektedir.³³ Dolayısıyla bu rivâyete dayanarak Mekke'de Âmir b. Führeyre'nin de okuma ve yazma bildiğini söyleyebiliriz.

Taberî'nin bildirdiğine göre, yukarıda isimlerini verdiğimiz Ebân b. Said ve Hâlid b. Said'in kardeşi olan **Abdullah b. Said b. As b. Ümeyye** de câhiliye döneminde Mekke'de okuma ve yazma biliyordu.³⁴

Bunların dışında **Ümeyye b. Ebî Salt b. Avf es-Sakafî**'nin de Arap yazısını okuyup yazabildiğini kaynaklardan öğreniyoruz.³⁵ Tarihçi Diyarbekrî, Ümeyye b. Ebî Salt b. Avf es-Sakafî'nin aynı zamanda daha önce nâzil olmuş kutsal kitapları okuduğunu da bildirmektedir.³⁶ Ümeyye b. Ebî Salt da, hem şâir ve hem de hukemâdan sayılırdı. Âlim bir zattı. Resûlullah (s.a.v.)'e peygamberlik gelince, "Oysa ben peygamber olacağım diye umuyordum" diyerek beklenen peygamberin kendisi olduğu zehâbına kapılmıştır.³⁷

1093, v. 20b; Es-Suheylî, *a.g.e.*, c. 4, s. 187, 188; Muhammed Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, Daru'n-Nefais, 8. Bsk., Beyrut, 1987, s. 54

³² İbn Hadida, *a.g.e.*, v.14b

³³ Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 188 (c. 4, s. 176); Hakim, Müstedrek, c. 3, s. 8. Ahmed b. Hanbel ve Hakim, Müstedrek'deki rivâyetlerde yazının bir deri parçasına yazıldığına dâir bir ayrıntı da mevcuttur. Ayrıca bkz: Buharî, Menakibu'l-Ensar, Hicretü'n-Nebî babı; Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c. 7, s. 133; Zehebî, Tarihu'l-İslâm, c. 1, s. 326

³⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk*, Daru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut, 1987, c. 2, s. 425

³⁵ Ebu Şeybe, *a.g.e.*, c. 1, s. 85

³⁶ Diyarbekrî, *a.g.e.*, c. 1, s. 412

³⁷ Ümeyye b. Ebi Salt, sözlerinde ve şiirlerinde Araplar'ın bilmediği kelimeler kullanırdı. Zirâ diğer kutsal kitaplara da vâkıftı. Ticaret dolayısıyla Şam'a yaptığı bir seferde orada zâhid ve dindar kimseler

Resûlullah (s.a.v.), açıktan tebliğe başladıktan bir müddet sonra, Kureyşliler'in kendi aralarında anlaşmak suretiyle müslümanlara ambargo uyguladıkları ve bunu bir belgeyle tespit ettikleri bilinmektedir. Bazı eserlerde, söz konusu belgeyi yazan şahsın **Mansur b. İkrime b. Âmir b. Hâşim b. Abdi'l-Menaf** olduğu kaydedilmektedir.³⁸ Bazı rivâyetlerde ise, "ambargo" diye isimlendirdiğimiz söz konusu antlaşmayı yazanın **Nadr b. Hâris** olduğu da ifâde edilmektedir.³⁹ Yukarıda isimlerini verdiğimiz bu iki kişinin dışında, söz konusu antlaşmayı yazanın **Beğid b. Âmir b. Hâşim** olduğundan da söz edilmektedir.⁴⁰ Söz konusu belgeyi yazan şahıslar olarak isimleri geçen bu üç şahsın da câhiliye döneminde okuma yazma bildikleri ihtimali çok kuvvetlidir. Zirâ, bu konuda bunlardan hiç biri için "okuma ve yazma bilmezdi, dolayısıyla antlaşmayı o yazmamıştır" şeklinde bir itiraz mevcut değildir. Ne var ki yazıyı yazan şahsın kim olduğu hususunda tam bir ittifak yoktur. Bu durumda böyle bir itiraz, antlaşmayı yazan şahsın tespiti hususunda büyük önem arzederdi. Şu halde yukarıda isimleri geçen üç şahsın da o zamanlar okuma ve yazma bildiklerini söyleyebiliriz.

Ebu Nuaym'ın Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)'dan rivâyet ettiğine göre, **Abdullah b. Ömer**: "Yâ Resûlallah, senden çok şey duyuyorum, onları yazmama izin verir misin?" dedim,

görmüş, onlardan çok etkilenmiş ve kendisi de putlardan yüz Çevirip içkiyi haram saymıştır. 624 yılında ölmüştür. Bkz: Zeydan, *a.g.e.*, c. 1, s. 132, 133

³⁸ Taberî, *a.g.e.*, c. 2, s. 425; Mustafa Sadık er-Rafi'î, *Tarihu Adabi'l-Arab*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 4.Bsk., Beyrut, 1974, c. 3, s. 189

³⁹ Suheylî, *a.g.e.*, c. 3, s. 282. Nadir b. Haris'in okuma ve yazma biliyor olması gözden uzak tutulmamalıdır. Zirâ Nadir'in babası Haris b. Katade, -her ne kadar o zamanlarda İran devletinin sınırları dahilinde bulunsa da-Bağdat yakınlarında bulunan Cindişapur'daki hastanede tıp tahsili görmüş meşhur Arap hekimlerindedir. Bazı Arap Edebiyatı Tarihçileri, Nadir b. Haris'in tarihi kıssalar, Zâl oğlu Rüstem, İsfendiyâr ve İran Sultanlarının hayat hikâyelerini yazdığı ve bu yazdıklarını okuyarak etrafındakilere anlattığını nakletmektedirler. Bkz: Hanna el-Fahurî, *a.g.e.*, s. 120. Bütün bu tarihi rivâyetler, Haris b. Nadir'in de câhiliye döneminde okuma ve yazma bildiğini ortaya koymaktadır.

⁴⁰ Suheylî, *a.g.e.*, c. 3, s. 354

“Evet” buyurdu. Bu, Mekke’lilere Resûlullah (s.a.v.)’in sözlerinden yazdığım ilk şeylerdi” demektedir.⁴¹ Abdullah b. Ömer’in bu sözlerinden, Mekke’de iken hadisleri yazdığı ve o zamandan beri okuma ve yazmayı bildiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bazı tarihçiler, Abdullah b. Ömer’in yazı bildiğini ihsas ettiren ifadelerle yazdığı mektuplarından söz etmektedirler.⁴² Taberânî’de nakledilen bir haberde Abdullah b. Ömer, Kur’ân’dan bazı âyetleri göstererek: “Bunları bizzat kendi elimle yazdım” şeklinde okuma ve yazma bildiğini açıkça ortaya koyan ifadeler serdetmektedir.⁴³ Abdullah b. Ömer’in babası Hz. Ömer (r.a.) ile birlikte müslüman olduğu hatırlanırsa⁴⁴ yukarıda sıraladığımız bulgular, Abdullah b. Ömer’in Mekke’de iken okuma ve yazma bildiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Eserlerin kaydettiğine göre, **Şurayhbil b. Hasene**, Mekke’de Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) ilk vahiy kâtiplerindedir.⁴⁵ Daha sonra Habeşistan’a yapılan ikinci hicret esnasında Şurayhbil b. Hasene de buraya göç etmiştir. Hicri on sekiz yılında ve kendisi altmış yedi yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁶ İlk zamanlarda onun kâtiplik yapması, câhiliye döneminde iken okuma ve yazmayı bildiğini göstermektedir. Bu durumda Şurayhbil b. Hasene’yi câhiliye döneminde okuma ve yazma bilenlerin arasında saymamız gerekmektedir.

Resûlullah (s.a.v.)’in âzadlı kölesi Ebu Rafi’in bildirdiğine göre **Abbas b. Abdilmuttalib**, hicretten önce müslüman olmuş ve müslümanlığını gizlemiştir.⁴⁷ Mekke’de ikâmeti

⁴¹ Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir el-Kettanî, *Nizamu'l-Hukumati'n-Nebeviyye et-Teratiibu'l-İdariyye*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Ts., c. 2, s. 244

⁴² İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 4, s. 150,152,153,170

⁴³ Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. 22, s. 178

⁴⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 4, s. 142

⁴⁵ İbn Hadida *a.g.e.*, v.15a; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Daru'l-Kutub, 11. Bsk., Beyrut, 1975, s. 141

⁴⁶ Hakim, *Müstedrek*, c. 3, s. 310

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, c. 7, s. 17 (c. 6, s. 9); Hakim, *Müstedrek*, c. 3, s. 363,364; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. 1, s. 308

esnasında müşriklerin durumunu gizlice bir mektuba yazar ve Medine'ye hicret etmiş bulunan Resûlullah (s.a.v.)'e gönderirdi.⁴⁸ Kezâ Diyarbekrî, Abbas b. Abdilmuttalib'in, Uhud savaşından önce Mekke'li müşriklerin durumunu Resûlullah (s.a.v.)'e gizlice yazdığı bir mektupla bildirdiğini tasrih etmektedir.⁴⁹ Aynı bilgi Vâkîdî tarafından da teyid edilmektedir. Vâkîdî, Abbas b. Abdilmuttalib'in yazdığı mektubu mühürledikten sonra kapattığını ve bir kişiyi ücretle tutarak söz konusu mektubu Medine'ye gönderdiğini haber vermektedir.⁵⁰ Şâyet Abbas b. Abdilmuttalib, yazdığı mektupları başkasına yazdırmış olsaydı, gizlediği müslümanlığını Hayber'in fethinden öncesine kadar izhar etmekte gecikmesi. yaptığı bu fiilin başka yollarla ifşasına sebep olurdu ki; bu vesileyle başkasına yazdırma işi de tarihçiler tarafından sarâhetle ifade edilirdi. Bütün bunlar, Abbas (r.a.)'ın o dönemde yazı bildiğini ortaya koyan işaretlerdir.

Mekke'de o günlerde Arap yazısını okuyup yazmayı bilen bu şahıslardan başka bu esnada Medine'de okuma ve yazmayı bilenler de mevcuttu. Belâzûrî, Medine'de okuma ve yazma bilenlerin sayısını on iki olarak bildirirken,⁵¹ Kalkaşandî bu sayıyı on ile sınırlandırır.⁵² Belâzûrî ve Kalkaşandî'nin okuma ve yazma bildikleri hususunda görüş birliğine vardıkları şahıslar şunlardır: **Münzir b. Amr**, Ubey b. Ka'b, **Rafî' b. Mâlik**, Ma'n b. Adiy, **Avs b. Havâlî**. Zeyd b. Sâbit.⁵³

⁴⁸ İbn Abdilberr, el-İsti'ab, c. 2, s. 812; Diyarbekrî, *a.g.e.*, c. 1, s. 165; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 3, s. 61; Zehebî, Siyeru A'lâm, c. 2, s. 98, 99; İsmail Çetin, *Tahkim-i Sadat şerh-i Mişkat*, Dilara Yay., Isparta, 1995, c. 2, s. 120

⁴⁹ Diyarbekrî, *a.g.e.*, c. 1, s. 420

⁵⁰ Muhammed b. Ömer el-Vakidî, *Kitabu'l-Meğazi*, Tah: Marsden Jones, Alemu'l-Kutub, Beyrut, Ts., c. 1, s. 203, 204

⁵¹ el-Belazurî, *a.g.e.*, s. 663, 664

⁵² Ahmed Ali el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa fi Sana'ati'l-İnşâ*, Tah: Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Daru'l-Fikr, 1. Bsk., Beyrut, 1987, c. 3, s. 14, 15

⁵³ Her ne kadar söz konusu yazarlar Zeyd b. Sabit'in câhiliye döneminde okuma ve yazma bildiklerini ifade ediyorlarsa da, gerçekte Zeyd b. Sabit Bedir Esirlerinden okuma ve yazma öğrenmiştir. Konu ile ilgili

Belâzûrî, yukarıda sayılan bu isimlerin dışında şu isimleri de saymaktadır: **Sa'd b. Ubâde**, Hudayru'l-Hayr (Useyd b. Hudayr'ın babası), **Ubey b. Ka'b**, Suveyd b. Sâmit, **Abdullah b. Ubey b. Selûl**. Kalkaşandî'nin, yukarıda Belâzûrî ile ittifaken okuma ve yazma bildiğini ifade ettiği kişilerin dışında verdiği isimler şunlardır: **Sa'd b. Zurâre**, Useyd b. Hudayr, **Ebu Abs b. Kesîr**, Beşir b. Sa'd b. Sa'lebe.

Böylece Belâzûrî ve Kalkaşandî'nin beyanlarına göre, Medine'de câhiliye döneminde toplam on dört kişinin okuma ve yazma bildiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Ancak Belâzûrî ve Kalkaşandî'nin zikretmediği ve o gün için okuma yazma bilen başka şahıslar da mevcuttur. **Sa'd b. Rebî'** câhiliye döneminde okuma ve yazma bilenlerden biridir.⁵⁴ Kezâ **Abdullah b. Revâha** da bu esnada Arap yazısını okuyup yazabiliyordu.⁵⁵ **Abdullah b. Zeyd** de o dönemde Arap yazısını okuyup yazabilenlerdendi.⁵⁶ Yine **Abdurrahman b. Cebr b. Amr** -ki çoğu eserde Ebu Abs el-Ensarî diye anılır- bu esnada yazıyı bilenlerdendir.⁵⁷ Dolayısıyla Medine'de câhiliye döneminde okuma ve yazmayı bilenlerin sayısı, yaptığımız bu tespitlerden sonra on sekize yükselmiş bulunmaktadır.

Şâirler ve Bilge Kimselerin İslâm'a Karşı Tutumları

Şâirlerin en çok isim yapmış olanlarının "muallakat" sahipleri olduğunu ifade etmiştik. Bu şâirlerden -Brockelman'ın

tartışmalar ve geniş bilgi için bkz: Şakir Gözütok, İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi, (Yayımlanmamış Çalışma), s. 41

⁵⁴ Ebu Ömer Yusuf en-Nemerî İbn Abdilberr, *el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Ashab*, Tah: Ali Muhammed el-Becavî, Daru'l-Cebel, 1. Bsk., Beyrut, 1992, c. 2, s. 590; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 522; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 2, s. 196

⁵⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lam*, c. 1, s. 231; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 526; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 2, s. 196

⁵⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 536

⁵⁷ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, c. 2, s. 827, c. 4, s. 1709; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 450; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 3, s. 327; ez-Zehebî, *Siyeru A'lam*, c. 1, s. 189; Şihabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2.Bsk., Beyrut, 1993, c. 12, s. 174

verdiği bilgileri doğru kabul edersek- yalnızca biri (Lebîd b. Rabî'a), Resûlullah (s.a.v.) dönemine yetişmiş ve bilâhare (629 yılında) müslüman olmuştur. Bunun yanı sıra yukarıda da aktardığımız gibi şâirlerin önemli bir çoğunluğunun İslâm dinine karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdir.

Resûlullah (s.a.v.), çevresindeki insanlara mesajını ulaştırmak için müslüman olan şâirlerin o günkü Arap toplumunda var olan konum ve etkilerinden yeterince istifade etmiştir. Özellikle hem şâir ve hem de okur yazar olan Abdullah b. Revâha'yı sürekli düşmanlarının şiirle yaptıkları sataşmaları cevaplandırmakla görevlendirmiştir. Aynı zamanda Abdullah b. Revaha, Mescid-i Nebevi'de öğretmen olarak da vazifelendirilmiştir.⁵⁸ Kezâ bir başka meşhur şâir olan Hassân b. Sâbit de müslümanlığı seçince, O'nun da bu kabiliyetinden istifade edilmiş ve bizzat Resûlullah (s.a.v.) Mescid-i Nebevi'de Hassân'ın şiir okuması için ayrı bir minber yaptırmıştır.⁵⁹

Bir kısım şâirlerin ise, olumsuz tavır içine girdikleri gözden kaçmamaktadır. Bu şâirlerden bir kısmının Bedir Savaşı'nda olduğu gibi çoğu zaman söyledikleri şiirlerle müslümanları provake etmeğe çalıştıkları görülmektedir.

Amr b. Ma'di ve Abdullah b. Selâm gibi bilge kimselerden bazıları, karşılaştıkları yeni dine karşı müspet tavır takınırlarken, diğer bir kısmının ise bu dine karşı herhangi olumlu bir tavır sergilemedikleri görülmektedir. Bunlardan biri olan Ümeyye b. Ebî Salt b. Avf es-Sakafi, okuma ve yazmayı bilmenin kendisine sağladığı avantajla diğer kutsal metinleri de inceleme imkânı bulmuş ve böylece üstün bir kültüre sahip olmuştur. Sahip olduğu kültürün kendisine bahşettiği bu üstünlük sebebiyle, peygamberin kendisi olması gerektiğini ileri sürerek, İslâm dinini kabullenmeyi reddetmiştir. Burada kişilerin

⁵⁸ Kettani, *a.g.e.*, c. 2, s. 220

⁵⁹ Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. 4, s. 37. Ayrıca bkz: Hakim, *Müstedrek*, c. 4, s. 555; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, c. 1, s. 482; Zehebi, *Siyeru'l-A'lâm*, c. 2, s. 513, 514

toplumdaki şahsî konumlarının yeni dine karşı tutumlarında belirleyici bir rol oynadığını tespit ediyoruz.

Okur Yazarların İslâm'a Karşı Tutumları

Yukarıda Mekke'de toplam yirmi bir kişinin câhiliye döneminde okuma ve yazma bildiğini tespit etmiştik. Bunlardan Ali b. Ebî Tâlib İslâm'ın zuhuru esnasında dokuz yaşlarında bulunuyordu.⁶⁰ Resûlullah (s.a.v.)'e peygamberliğin verildiği ilk yıl içerisinde müslüman olduğu çok iyi bilinmektedir. Aynı yıl Osman b. Affan ile Talha b. Ubeydillah'ın, beraberce Zübeyr b. Avvam (r.a.)'ı takip ederek Resûlullah (s.a.v.)'in yanına gelip iman etmişlerdir. Böylece Zübeyr b. Avvam'la beraber Osman b. Affan ile Talha b. Ubeydillah'ın, Resûlullah (s.a.v.) Daru'l-Erkam'a girmeden önce müslüman olduklarını öğrenmiş bulunuyoruz.⁶¹ Ebu Ubeyde b. Cerrah, Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rabi'a, Hatib b. Amr ve Ebu Seleme b. Abdilesed el-Mahzumî de Resûlullah (s.a.v.) henüz Daru'l-Erkam'a girmeden önce İslâm'ı kabul edenlerdendir.⁶² Bu şahıslara yine Mekke'de ilk iman edenlerden olan A'lâ b. Hadramî'yi de eklememiz gerekmektedir.⁶³ Ayrıca Hz. Ebubekir'in ilk müslümanlardan olduğu ve Daru'l-Erkam'a girmeden önce iman ettiği referansa gerek göstermeyecek kadar malûmdur.

Mekke'de okuma ve yazma bilenler arasında bulunan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh el-Amirî, Resûlullah (s.a.v.) henüz Mekke'de iken müslüman olmuş ve ilk vahiy kâtiplini üstlenmiştir.⁶⁴

Bu bilgilerden Mekke'de Resûlullah (s.a.v.) peygamberliğini ilan ettikten hemen sonra yani Daru'l-Erkam'a girmeden

⁶⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 21

⁶¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 55

⁶² Her biri için ayrı ayrı bkz: İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 84; 239; 393; 405; 409

⁶³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 4, s. 359, 360

⁶⁴ İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 3, s. 918; ez-Zehebî, *Siyeru A'lam*, c. 3, s. 34; ed-Diyarbekrî, *a.g.e.*, c. 2, s. 91

önce okuma ve yazma bilen yirmi yedi⁶⁵ kişiden onbir kişi, İslâm'ın gizli tebliğ edildiği ve zor şartlara muhatap olduğu sıkıntılı bir dönemde olmalarına rağmen, İslâm'ı ilk duydukları veya öğrendikleri anda hiç tereddüt göstermeden hemen iman etmişlerdir. Bu oran, Mekke'deki aydın kesimin neredeyse yarısının, bütün zorluk ve olumsuzluklara rağmen İslâm'a kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir. Kaldı ki, çok geçmeden bu isimlere yenileri eklenecektir.

Ebu Sufyan'ın toplumdaki mevcut statü farklılığından dolayı ilk zamanlar müslüman olmadığı göze çarpmaktadır. Zirâ Resûlullah (s.a.v.)'e iman edenlerin arasında fakirler ve köleler gibi o günkü Arap toplumunda düşük statüdeki kimselerin bulunması, bazı itibarlı şahısların bu tür kimselerle aynı safta görünmemek için müslümanlığı kabul etmekten çekindikleri de bilinen bir gerçektir. Bu yüzden O'nun müslüman olması Mekke'nin Fethi'ne kadar gecikmiştir. Muaviye b. Ebî Sufyan ise Resûlullah (s.a.v.)'in Medine'ye hicretinden sonra yaptığı kaza umresi esnada müslüman olmuş, ebeveyninin İslâm'a karşı takındıkları olumsuz tavırlarından dolayı müslümanlığını gizlemiştir.⁶⁶ Kezâ Abbas b. Abdilmuttalib'in de toplumun baskısından çekinerek müslümanlığını gizlediğini görmekteyiz. Demek ki, toplum ve âile baskısı günün aydınları üzerinde etkili olduğu gibi, onların toplumun normlarıyla bağdaşmayan düşüncelerini rahatlıkla ifade etmelerini de engelliyordu.

Daru'l-Erkam'a girmeden önce müslüman olanlara, bir müddet sonra Abdullah b. Sa'd, Amir Führeyre ve Şurayhbil b. Hasene de İslâm dinini seçerek katılmışlardır. Nübevvetin altıncı yılında Ömer b. Hattab ve oğlu Abdullah da bunlara dâhil olmuşlardır. Böylece Mekke'de okuma ve yazma bilen yirmi yedi kişiden on altısı hicretten önce İslâmiyet'i seçmişlerdir. O halde Mekke'de okuma ve yazma bilenlerin yarısından çoğunun -yaklaşık yüzde altmışı- İslâm'ın gizli tebliğinden hemen sonra

⁶⁵ Bunların sayısı yirmi sekizdir, ancak Varaka b. Nevfel'i bunların dışında tutuyoruz. Zirâ Varaka b. Nevfel'in Resûlullah (s.a.v.)'e büyük bir ilgi gösterdiği ve maalesef nübüvvetine yetişmediği bilinen bir husustur.

⁶⁶ İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 4, s. 433; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 3, s. 1416

iman etmiş olmaları, İslâm dînine o günkü toplumun aydın kesiminin bigâne kalmadığının açık bir göstergesidir.

Medine'de câhiliyede okuma ve yazma bilen on sekiz kişiden Useyd b. Hudayr'ın babası olan Hudayr, Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de peygamberliğini ilan ettiği sırada Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydana gelen Buas savaşında öldürülmüştür.⁶⁷ Dolayısıyla İslâm ile muhatab olma imkânı bulamamıştır. Suveyd b. Sâmî de, Resûlullah (s.a.v.) henüz Mekke'de bulunuyorken kendisini İslâm'a davet etmiş, olumlu veya olumsuz bir cevap vermeden Medine'ye dönmüş ve meşhur Buas savaşında öldürülmüştür.⁶⁸ Dolayısıyla bu iki şahıs, hayatlarını riske etmemek veya müslümanların içinde buldukları durumu gördüklerinden, korkarak veya başka sebeplerden dolayı herhangi bir tavır veya tutum ortaya koymamışlardır.

Geriye kalan on beş kişiden Sa'd b. Rebî', birinci ve ikinci Akabe biatlarında bulunmuştur.⁶⁹ "Kâmil" lakabıyla anılan Sa'd b. Ubade de Akabe biatında bulunan ve kendi kavmi arasında lider olarak görülen bir şahsiyetti.⁷⁰ Rafî' b. Mâlik de ilk akabe biatında hazır bulunanlardandı.⁷¹ Evs b. Havâli, Medine'de Arap yazısıyla yazı yazan ilk müslüman olarak tanınırdı.⁷² Aynı zamanda Evs b. Havâli, Bedir savaşına katılanlardandır.⁷³ Kezâ Ubey b. Ka'b da Akabe biatında hazır bulunmuştur.⁷⁴ Ubey b. Ka'b, Medine'de Resûlullah (s.a.v.)'e

⁶⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 604; Belazurî, *a.g.e.*, s. 663

⁶⁸ Nuru'd-Din Ali b. Ahmed es-Samhüdî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, Tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 4. Bsk., Beyrut, 1984, c. 1, s. 220, 221; İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 2, s. 677

⁶⁹ İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 2, s. 590; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 522; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 2, s. 196

⁷⁰ Şemsu'd-Din es-Sehavî, *et-Tuhfetu'l-Latif fi Tarihi'l-Medineti's-Şerif*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrut, 1993, c. 1, s. 377

⁷¹ es-Samhüdî, *a.g.e.*, c. 1, s. 223

⁷² İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 542; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 1, s. 170; el-Belazurî, *a.g.e.*, s. 664; el-Kalkaşandî, *a.g.e.*, c. 3, s. 15

⁷³ es-Sehavî, *a.g.e.*, c. 1, s. 201

⁷⁴ es-Sehavî, *a.g.e.*, c. 1, s. 95

hicretten sonra kâtiplik yapan ilk zâttır.⁷⁵ Beşir b. Sa'd b. Sa'lebe, Ensâr'ın ilk iman edenlerindedir. Akabe biatında ve Bedir savaşında hazır bulunmuştur.⁷⁶ Abdullah b. Revâha, Resûlullah (s.a.v.)'in Medine'ye hicretinden evvel Akabe biatında bulunan yetmiş küsur kişiden biridir.⁷⁷ Zehebî, onu "Ensâr'ın küttâblarındandı" diye bize tanıtmaktadır.⁷⁸ Abdurrahman b. Cebr b. Amr, yani Ebu Ubeys de Bedir'de hazır bulunan sahabedendir.⁷⁹ Münzir b. Amr ise ikinci Akabe biatına katılanlardandır.⁸⁰ İsimlerini saydığımız bu şahıslarla birlikte Abdullah b. Zeyd de Akabe biatında bulunan yetmiş kişiden biridir.⁸¹ Useyd b. Hudayr, "kâmil" lakabıyla anılırdı. Mus'ab b. Umeyr (r.a.)'ın Resûlullah (s.a.v.) tarafından Akabe biatında bulunan müslümanlara İslâm'ı öğretmek üzere Medine'ye gönderildiğinde, Mus'ab b. Umeyr'e ilk muhatap olanlardan biridir ve hemen İslâm'ı kabul ederek müslüman olduğunu ilân etmiştir.⁸²

Böylece isimlerini saydığımız bu on bir kişi, İslâm tebliğinin Medine'ye yeni ulaştığı bir anda, okuma ve yazma bilen on beş kişiden iman etmiş olanlardır. Dolayısıyla Mekte'de olduğu gibi, Medine'deki aydın kesimin büyük bir çoğunluğu da -yaklaşık yüzde yetmiş üçü- yeni dine karşı olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Bu şahıslar yalnız iman etmekle kalmamışlar, İslâm adına olumlu ve aktif bir rol de üstlenmişlerdir.

⁷⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 498; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 1, s. 62; el-Belazurî, *a.g.e.*, s. 664; el-Kalkaşandî, *a.g.e.*, c. 3, s. 15

⁷⁶ es-Sehavî, *a.g.e.*, c. 1, s. 216

⁷⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 526

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A'lam*, c. 1, s. 231; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 526; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 2, s. 196

⁷⁹ İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 2, s. 827, c. 4, s. 1709; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 450; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 3, s. 327, c. 4, s. 203; Zehebî, *Siyeru A'lam*, c. 1, s. 189

⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İsti'ab*, c. 4, s. 1450; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 555; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. 4, s. 493; Belazurî, *a.g.e.*, s. 664; Kalkaşandî, *a.g.e.*, c. 3, s. 15

⁸¹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. 3, s. 536

⁸² İbn Kesir, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. 2, s. 182

Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün Medine'de münâfıkların ileri gelenlerinden olduğu bilinen bir husustur. Abdullah b. Ubey, toplum baskısından dolayı dışarı vuramadığı içindeki kin ve hasedin etkisiyle, ifk hadisesinde, Uhud Savaşı'na gidenleri yoldan gevirme, ganimet taksimine itiraz gibi pek çok olumsuz tavır ile İslâm toplumunu içeriden provake eden bir tutum ortaya koymuştur.

Sonuç

Buraya kadar, İslâm'ın insanlığa bir din olarak tebliğe başlandığı günlerde Hicaz bölgesindeki önemli şâirler ve hakimlerden örnek olması açısından bir kaç tanesine temas etmekle birlikte, özellikle İslâm'ın ilk muhatabı olan iki şehir (Mekke ve Medine) sâkinlerinden okuma ve yazma bilen şahısları tespit etmeğe çalıştık.

Araştırmamıza konu olan bilge kimselerden İslâm'ı kabul edenlerin oranı düşük ise de, şâirlerin büyük çoğunluğunun İslâm'ı kabul ederek olumlu bir tavır sergiledikleri gözden kaçmamaktadır. Hakimlere (bilgelere) nazaran neden daha çok şâirlerin İslâm'a karşı müsbet tavır takınıp müslüman olduklarını yorumlamak için elimizde çok açık gerekçeler bulunmamakla birlikte, genellikle insanlığın fazilet duygularını işleyerek topluma güzel hasletler kazandırmaya çalışan şâirlerin, benzer güzel tavır ve fiilleri emreden İslâm dinine rûhen, fikren ve duygu olarak İslâm'a daha yakın olduklarını ve bu yüzden büyük çoğunlukla müslüman olduklarını söylemek mümkündür.

Mekke ve Medine'deki aydınların büyük çoğunluğunun hiç bir beklenti içerisine girmeden müslüman olduklarını müşahade etmekle birlikte, -Ümeyye b. Ebî Salt gibi- beklentilerinin boşa çıktığını gördüğü anda olumsuz tavır sergileyenlerin ve -Abdullah b. Übey gibi- İslâm toplumunun birliğini sabote etmek için müslüman görünenlerin mevcut olduğu da bir gerçektir.

Anlaşılan odur ki, İslâm'ın kimseye bir ikbal ve menfaat vadetmediği bir dönemde, üstelik insanların berberlerini bile değiştirirken zorlandıkları psikolojik durumu göz önüne alırsak,

bilakis sıkıntı, işkence ve ızdırapları göğüsleme^t pahasına din gibi kişinin şahsiyetinin temel unsurunu meydana getiren bir hususta fikir ve vicdanda inkılâb manâsına gelen bir değişimi kabullenmenin ne kadar güç olduğu da ortada iken, o günkü Arap toplumunun aydın tabakasının büyük çoğunluğunun İslâm'ı ilk duydukları veya karşılaştıkları anda kabul etmelerinin ne derece önemli ve tarihi bir olay olduğu kendiliğinden anlaşılmış olmaktadır.

Geriye kalanların bir kısmının kabilevî bağlar, toplumdaki statü farklılığı, hayatını riske atmamak veya hidâyetten nasibi olmamak gibi sebeplerden müslüman olmadıkları görülmektedir. Yeni dinin getirdiği mesajın bazılarını tatmin etmediği de düşünebilir.

Ayrıca yukarıda verilen bilgiler, bazı müşteşriklerin "Muhammed (s.a.v.)'e iman edenlerin Araplar'ın 'ayak takımı' oldukları" iddialarının da tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını ortaya koymaktadır.